

Original Article

Analysis of the Nominalistic Principle: A Comparative Study of Iranian and English Law

Hassan Mohseni^{*1} , Taha Arabasadi² , Amir Ghaffari³

¹ Professor, Department of Private and Islamic Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

² PhD student in Private and Islamic Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

³ PhD student in Private and Islamic Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

[10.22080/LPS.2025.28462.1705](https://doi.org/10.22080/LPS.2025.28462.1705)

Received:

January 24, 2025

Accepted:

April 7, 2025

Available online:

September 22, 2025

Keywords:

Monetary Debt,
Principle of
Nominalism, Objective
Inflation, Subjective
Inflation, Depreciation
of Currency

Abstract

An important yet often overlooked aspect of our law is the assessment of monetary debts until their maturity. The principle of Nominalism is widely believed to have prevented any change in the quantum of monetary debt. However, the origin and scope of the legal influence of this principle have not been thoroughly examined. Consequently, the primary issue addressed in this article is the extent of the legal influence of this principle and, if it cannot be applied, what alternative criteria should be used. Employing analytical and descriptive methods, library research, and a comparative approach to English and Iranian law, the authors conclude that the scope of the principle of Nominalism is limited to monetary debts—not monetary obligations—and that it applies only during the period from the creation of the monetary debt until its maturity. While its application to monetary debt is not absolute, the principle does not apply in cases of severe and uncontrolled inflation does not occur. In such cases, an objective or subjective criterion for measuring inflation—based on the implicit or assumed intent of the parties—should serve as an alternative to the initial assessment made by the parties. However, relying solely on the objective criterion of inflation, which reflects the average increase in the price of goods and services, cannot fully compensate for the actual decrease in the value of the subject of the transaction. Therefore, using subjective criteria that account for the decrease in value of the subject matter is a more appropriate solution, and its application is permitted under our law in certain circumstances. Based on this rationale, its application can be extended to similar cases, such as commercial contracts, to the greatest extent possible.

***Corresponding Author:** Hassan Mohseni

Address: University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: hmohseny@ut.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

There has been a neglect among jurists regarding the assessment of monetary debts before their maturity. Typically, they address overdue debts by applying the two most common remedies: damages and interest. However, there are instances when it is necessary to assess a monetary debt before it reaches maturity. It is important to note that, in this context, the principle of Nominalism is one of the most significant principles recognized in modern monetary obligation law.

Consequently, once a debt has been definitively established between the parties, neither the parties nor the judge can modify it. To accurately understand Nominalism, it is essential to examine its origin, foundation, and scope. Therefore, the first step is to distinguish between debt and monetary obligations. Our jurisprudential history, as well as the legal history of Western countries, shows that the concepts of "debt" and "obligation" have evolved separately. The notions of monetary debt and obligation differ significantly from those in Islamic jurisprudence and Western legal systems. Thus, it is crucial to understand the distinction between debt and monetary obligations and how they may be converted into one another.

It is clear that the principle of Nominalism applies exclusively to monetary debt and cannot be extended to all monetary obligations. Consequently, many cases fall outside the scope of this principle. An examination of the historical development and origins of Nominalism reveals that the principle of autonomy is its fundamental binding force. Since the parties have explicitly expressed their intention to precisely define the scope of

their monetary obligation and convert it into a fixed debt, this debt must remain unchanged until maturity, after which the principle no longer applies. Furthermore, because this principle is grounded in party autonomy, it remains effective only as long as the parties so desire. Therefore, in the event of an inflationary crisis, applying this principle may conflict with the parties' original intent. This article concludes by addressing the objective criterion of staggering inflation while also considering subjective inflation when the parties intended a commercial valuation of the transaction's subject matter.

2. Method of Research

This article was written using analytical and descriptive methods, supplemented by library resources and a comparative approach to English Common Law and its authoritative sources.

3. Findings

The most important finding of this article is the distinction it draws. Specifically, the article identifies and illustrates the differences between debt and obligation in Islamic jurisprudence and the classical law of Western countries, both generally and with particular reference to monetary debts and obligations. Furthermore, it is essential to differentiate between the objective inflation rate declared by the Iranian Central Bank and the subjective inflation rate relevant to the transaction in question.

4. Conclusion

Based on the findings of this article, the following conclusions can be drawn: 1. It is important to distinguish between the general concepts of debt and obligation and the specific concepts of monetary debt and monetary obligation. 2. Monetary debt is a definite, quantifiable debt explicitly specified between the parties,

whereas monetary obligation, although it can be converted into monetary debt, is never defined with such precision between the parties. 3. Due to the implicit or assumed intent of the parties, nominalism becomes the foundation of their relations. 4. Consequently, this principle serves as a safeguard for monetary debts but does not apply to monetary obligations. 5. Under these conditions, this principle remains valid only until the maturity date agreed upon by the parties, provided normal conditions prevail and no inflationary crisis occurs. 6. In the event of severe inflation, the debtor is responsible for compensating the declared objective inflation rate. However, if it is evident that the parties intended the price of the transaction's subject matter to reflect their commercial motive, the subjective inflation rate applicable to the subject matter will replace the standard

inflation rate, and the debtor will be required to compensate accordingly.

Funding

The authors of this article have not received any funding or support for its preparation.

Writers' Contribution

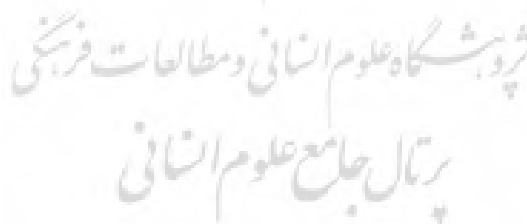
Each author has contributed equally to collecting sources, writing, compiling, preparing, and organizing the article for submission to the prestigious Journal of Comparative Law at the University of Mazandaran.

Conflict of Interests

The authors declare that there are no conflicts of interest.

Appreciation and Thanks

A special thank you is due to Dr. Hamid Abhari, Editor-in-Chief of the Journal of Comparative Law at the University of Mazandaran.

علمی پژوهشی

بررسی اصل ارزش عددی؛ مطالعه‌ای تطبیقی در حقوق ایران و انگلستان

حسن محسنی^{*۱}، طاها عرب اسدی^۲، امیر غفاری^۳

^۱ استاد گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
^۲ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
^۳ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

doi 10.22080/LPS.2025.28462.1705

چکیده

محاسبه هر دین پولی تا هنگام سررسید، موضوع مهم و کمتر توجه‌شده‌ای در حقوق ما است؛ چراکه گمان می‌شود، اصل ارزش عددی چون دیواری بلند، بر سر راه هر تغییری قرار گرفته‌است. از این گذشته، خاستگاه و دایره نفوذ حقوقی این اصل، به‌درستی مورد ژرف‌نگری قرار نگرفته‌است. از این‌رو، پرسش اصلی پیش‌روی نگارندگان در این مقاله این است که این اصل تا کجا نفوذ حقوقی داشته، در صورت عدم اعمال، معیار جایگزین آن چه خواهد بود؟ در پاسخ، نگارندگان با استفاده از روش تحلیلی و توصیفی، استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با رویکردی تطبیقی به حقوق انگلستان و ایران، به این نتیجه دست یافته‌اند که اصل ارزش عددی، تنها بر دیون و نه تعهدات پولی، آن هم در بازه زمانی ایجاد دین پولی تا به‌هنگام سررسید اعمال می‌گردد؛ با این همه، پس از اعمال آن بر دیون پولی نیز حاکمیت این اصل مطلق نبوده، منوط به عدم تحقق تورمی سرسام‌آور و افسارگسیخته خواهد بود. در این صورت، بازگشت به اراده ضمنی یا مفروض طرفین و استفاده از معیار نوعی یا موضوعی سنجش‌گر تورم راه‌گشا بوده، می‌تواند جایگزین ارزیابی طرفین گردد. وانگهی، بهره‌گیری از معیار تورم نوعی که بیان‌گر میانگین افزایش قیمت کالاها و خدمات است، در جملگی موارد نمی‌تواند راه‌گشا باشد و کاهش ارزش واقعی موضوع معامله طرفین را جبران سازد. از این‌رو، استفاده از معیارهای موضوعی که کاهش ارزش موضوع معامله طرفین را جبران می‌سازد، مبنای مناسب‌تری بوده، در شرایطی اعمال آن در حقوق ما تجویز شده‌است. بدین‌سان، با بهره‌گیری از ملاک آن می‌توان استفاده از آن را تا آن‌جاکه ممکن است، به مصادیق مشابه، مانند قراردادهای تجاری، گسترش داد.

تاریخ دریافت:

۰۵ بهمن ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۸ فروردین ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۳۱ شهریور ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

دین پولی، اصل ارزش عددی، تورم نوعی، تورم موضوعی، کاهش ارزش پول

* نویسنده مسئول: حسن محسنی
آدرس: دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ایمیل: hmohseny@ut.ac.ir

۱ مقدمه

پولی بدل نمایند؛ در نتیجه، این دین باید تا لحظه سررسید، ثابت مانده، پس از آن، این اصل منشأ الزام خود را از کف خواهد داد. وانگهی، هرگاه این اصل بر بنیاد اراده طرفین ایجاد شده باشد، تا محدوده خواسته آنان نفوذ خواهد یافت. از این رو، هرگاه تورمی سرسام‌آور رخ دهد، اعمال این اصل، نه تنها در راستای احترام به اراده طرفین که دقیقاً مخالف مقصود آنان است. بنابراین، پرداختن به معیار نوعی تورم سرسام‌آور و توجه به تورم موضوعی، آن‌گاه که قصد طرفین به ارزش‌گذاری تجاری موضوع خاصی تعلق گرفته باشد، واپسین جستار بررسی‌شده در این مقاله خواهد بود.

۲ دین و تعهد

در این گفتار، نخست، به تمایز دین و تعهد، به‌طور کلی، سپس دین و تعهد پولی پرداخته شده، در پایان، چگونگی تبدیل یک تعهد پولی، به دینی پول مورد ژرف‌نگری قرار گرفته‌است.

۲/۱ تفاوت دین و تعهد

در حقوق غرب به‌تبع پیشینه رومی، تعهدات در هسته مرکزی مباحث حقوق مدنی قرار داشتند. آنان تعهد را یک رابطه شخصی میان متعهد و متعهدله دانسته، برای آن حیاتی مستقل از شخصیت متعهد نمی‌دانستند. از این رو، در چنین نظامی، انتقال تعهد به هیچ‌عنوان مجاز نبوده، هر نوع دگرگونی در ارکان آن را مستلزم از میان‌رفتن تعهد پیشین و ایجاد تعهدی نوین می‌دانستند. (کاظمی؛ زارعی، ۱۳۹۵: ۶-۲). در فقه اسلامی اما، دین از همان جایگاه ویژه تعهد در حقوق غربی برخوردار بوده، اغلب تحلیل‌های حقوق خصوصی بدان می‌انجامید. در تعریف فقهی، دین را یک مال کلی ثابت بر ذمه مدیون و حکمی وضعی دانسته‌اند (جعفری خسروآبادی، ۱۳۹۴: ۱۲-۳).

بنابراین، جدابودن دین از شخصیت طرفین (دائن و مدیون) سبب می‌شد، هم بیع و هم اجاره مال کلی را بتوان بی‌هیچ تکلفی، عقدی تملیکی دانست؛ چراکه مشتری می‌تواند مالک مافی‌الذمه

سنجش‌گری دیون پولی تا پیش از تحقق سررسید، موضوعی مغفول در میان حقوق‌دانان است؛ آنان بیش‌تر به‌دنبال آن بوده تا پس از فرارسیدن سررسید یک دین، به سنجش آن پرداخته، با بهره‌گیری از نهادهایی چون خسارت و سود، به استقبال دین موعده‌گذاشته روند. با این همه، دیون پولی پس از ایجاد، تا به‌هنگام سررسید هم، گاهی نیاز به محاسبه پیدا خواهند نمود. در این میان، مهم‌ترین اصل پذیرفته‌شده در نظام نوین حاکم بر دیون پولی «اصل ارزش عددی» است. بدین‌سان، یک دین، پس از آن‌که میان طرفین، به‌طور قطعی به‌میزانی مشخص ارزیابی گردید، هیچ‌یک از طرفین، یا قاضی نمی‌توانند آن را تغییر دهند؛ با این همه، شناسایی درست اصل ارزش عددی، منوط به درک صحیح از خاستگاه، مبنا و محدوده آن خواهد بود. از این رو، در نخستین گام باید میان دیون و تعهدات پولی قائل به تمایز گردید. در پیشینه فقهی ما، همانند سابقه حقوق غربی، «دین و تعهد» هرکدام مسیر جداگانه‌ای را پیموده‌اند؛ این در حالی است که «دین و تعهد پولی» می‌توانند معنایی متفاوت از دین و تعهد در فقه و حقوق غربی داشته باشند. در نتیجه، نخست باید تفاوت دیون و تعهدات پولی و چگونگی تبدیل این هردو به یک‌دیگر مورد واکاوی قرار گیرد.

در این مرحله، روشن می‌شود، اصل ارزش عددی، که به‌دنبال پاسداری از ارزش عددی مورد توافق طرفین است، تنها در دیون پولی رخ نمایانده، اساساً در هیچ‌یک از تعهدات پولی نمی‌تواند وارد گردد. بنابراین، بسیاری از موارد مانند خسارات و اجرت‌المثل و مصادیقی از این‌دست، از دایره شمول اصل ارزش عددی خارج خواهند گردید. پس از آن، با بررسی سیر تاریخی اصل ارزش عددی و خاستگاه آن روشن می‌گردد، اراده آزاد طرفین، تنها منبع الزام‌آور اصل ارزش عددی است؛ چراکه این اراده طرفین است که خواسته‌است، حدود تعهد پولی خود را به‌طور دقیقی تعیین نموده، آن را به دینی

اعیان خارجی است، نه محل قرارگیری خود اموال خارجی (موسوی بجنوردی؛ مقتدایی، ۱۳۹۲: ۶-۱۱). در نتیجه، آنچه به عهده تعلق می‌گیرد، شخص را متعهد ساخته و آنچه به ذمه وی را مدیون. بدین‌سان، جدایی ظرف اعتباری ذمه و عهده، ناهمگونی دین و تعهد ایجاد شده در فقه را می‌سازد (اکرمی، ۱۳۹۵: ۵).

۲،۲ تفاوت دین پولی و تعهد پولی

در این میان، پاره‌ای از حقوق‌دانان ما، با تکیه بر دیدگاه‌های حقوق غربی دست به ریشه‌یابی مواد قانون مدنی زده، تمامی امور را بر بنیاد تعهدات بررسی نموده، برخی دیگر، بی‌توجه به ویژگی‌های قانون مدنی و نگاه عرفی حاکم بر این بخش از حقوق، یک‌سره در انبوهی از اندیشه‌های فقهی سیر کرده، هرچیزی را بر مبنای سابقه آن تفسیر می‌نمایند. وانگهی، قانون مدنی، گرچه از دستاوردهای حقوق غربی در این‌باره استفاده کرده، از آبشخور فقهی نیز سرشار گردیده‌است، اما دارای سامانی مستقل است. بنابراین، می‌توان در کنار بهره‌مندی از مفاهیم «دین و تعهد» از «دین و تعهد پولی» نیز با معانی متفاوت بهره برد. اکنون، پرسش اساسی در این‌جا آن است که پول چگونه و با چه ابزاری اقدام به ساخت این دین نموده، ویژگی‌های آن کدامند.

پول کارکردهای گوناگونی دارد، اما دین پولی را از رهگذر کارکرد سنجش ارزش خود می‌سازد. پول محاسباتی که هرگز در هیچ قالبی در نیامده، از این‌رو، بدان «پول ارواح»، گفته می‌شود، کارکرد سنجش‌گری پول را فراهم می‌سازد؛ ایجاد این پول، به هیچ‌عنوان به لحظه یا ابتکار خاصی در پهنه تاریخ بازمی‌گردد؛ بازار به‌گونه‌ای خودجوش، یک واسطه مبادله، البته با ویژگی کارآمد بودن از لحاظ هزینه را، «به‌عنوان استاندارد ارزش و پول حسابی عددی» به‌وجود می‌آورد. بدین‌سان، استاندارد با ارزش معین، به‌مثابه معیار محاسباتی پدید می‌آید. مفهوم

بایع یا موجر نسبت به عین یا منافع آن مال کلی گردد. حال آن‌که عقود یادشده در حقوق غرب، در چهارچوب نظریه عمومی تعهدات پی گرفته شده و می‌شوند. این ناهمگونی، در نظام مسؤولیت مدنی غرب، در برابر دیدگاه موجبات ضمان فقه اسلامی نیز خود را نشان می‌دهد؛ مثلاً، در رویکرد فقهی، پس از ورود زیان، ذمه واردکننده زیان (مدیون)، در برابر خسارت‌دیده (دائن)، به پرداخت خسارت (موضوع دین)، به‌عنوان یک مال کلی، مشغول گردیده، در برابر او مدیون می‌شود. در حالی‌که این موضوع در غرب مدت‌ها چیزی فراتر از ایجاد یک رابطه شخصی (تعهد) میان زیان‌دیده (متعهدله) و وارکننده زیان (متعهد)، مبنی بر جبران خسارت (موضوع تعهد)، نبود (جعفری خسروآبادی، ۱۳۹۴: ۱۲-۳).

برای دریافتن بهتر تمایز مفهوم دین و تعهد در حقوق اسلامی باید خاستگاه این‌دو، یعنی «ذمه» و «عهده» بازگفت شود. بسیاری از فقها، ذمه و عهده را مفهومی یکسان و به‌طور کلی مخزنی برای امور اعتباری برشمرده‌اند (جمال‌الدین زنجانی؛ شیرازی، ۱۳۹۵: ۱۰-۱۱)؛ در برابر، پاره‌ای دیگر، معانی آن‌دو را متفاوت دانسته‌اند. برای نمونه، علامه حلی به تفاوت میان ذمه و عهده باور دارد (حلی، ۱۴۱۹: ۴۵۵). باورمندان به این ناهمسانی، از ضمان عهده (نه دین) بایع سخن گفته (ماده ۶۹۷ قانون مدنی)، صغار و مجانین را به‌رغم نداشتن شرایط عمومی تکلیف، در غصب و اتلاف ضامن پنداشته (۱۲۱۶ قانون مدنی) یا از ذمه میت یاد کرده‌اند (ماده ۲۹۱ قانون مدنی) به‌طور کلی ایشان، ذمه را ظرف اعیان کلی و عهده را انبار اموال خارجی دانسته‌اند (نعمت‌اللهی، ۱۳۹۱: ۱۸-۹).

شهید صدر با پذیرش همین تمایز، به‌گونه ژرف‌تری آن را تبیین نموده، بیان می‌دارد، تعبیر درست این است که ذمه ظرف اموال کلی، رمزی و اشاره‌ای و عهده جای‌دهنده تکالیف و اعمالی که انسان ملزم به انجام آن است، پنداشته شود؛ بنابراین، عهده چهارچوب قرارگیری تکالیف ناظر به

¹- Ghost Money.

دین پولی؛ در نظام حقوقی انگلستان نیز، به چنین تفکیکی در قالب تعهدات معین^۳ و نامعین^۴ دست زده، از آن در مباحث گوناگون حقوقی، از جمله پرداخت و اصل ارزش عددی، بهره برده‌اند (Proctor, 2012: 367). در مقابل، تمکین زوجه در برابر زوج که از اساس، قابلیت تبدیل به پول را ندارد، گرچه تعهد است، اما تعهد پولی نخواهد بود؛ همان‌گونه که بایع در بیع کلی مدیون پنداشته می‌شود، اما چنین دینی را نمی‌توان دین پولی به مفهومی که گذشت دانست.

باری، برخلاف ارسطو که دین را ریشه و مبنای ایجاد پول می‌داند، باید بدهی و اعتبار را محصول وجود یک نظام محاسبه‌گر توانمند در پیکره پول دانست (Nain, 2022: 75). به دیگر سخن، در فرض نبود پول، هیچ‌گاه هیچ دین پولی‌ای ایجاد نمی‌گردید و نظام حقوقی در محدوده تعهدات پولی باقی می‌ماند. این وصف سنجش‌گری پول است که امکان محاسبه دقیق حدود تعهد پولی را ممکن ساخته، ایجاد و استقرار یک نظام مبتنی بر دیون پولی را فراهم می‌سازد. پس، دین پولی، تعهد پولی حساب‌شده‌است؛ هر آن‌گاه تعهدی مورد اندازه‌گیری قرار گرفته، حدود آن تبیین شود، دین پولی جلوه‌گر می‌شود.

در نتیجه، هرگاه محاسبه و پرداخت، هردو با پول باشند، بی‌گمان دین پولی کامل وجود خواهد داشت؛^۵ هرگاه، محاسبه به پول سپرده شده و پرداخت با ابزار دیگری، بازهم یک دین پولی آفریده شده‌است.^۶ سرانجام، در فرض نادری که محاسبه با پول نبوده، اما پرداخت با پول باشد؛ مثلاً، شخصی متعهد گردد، برابر قیمت ریالی ده عدد سکه تمام بهار آزادی را در تاریخ معینی تسلیم نماید، گرچه در

کلی دقیق پول، یعنی حساب‌کننده ارزش انتزاعی، از دید منطقی پیشینی و از زاویه تاریخی مقدم بر مبادله بازاری آن است (اینگام، ۱۴۰۰: ۸۰-۷۷).

«پول حسابی، یعنی آن‌چیزی که بدهی‌ها، قیمت‌ها و قدرت خرید با آن بیان می‌شود [و] مفهوم اساسی در نظریه پول است [...] آن‌چه با تحویل آن قراردادهای بدهی و قراردادهای قیمت، تأدیه می‌شوند [...] خصیصه‌اش را از رابطه‌اش با پول حسابی می‌گیرد؛ زیرا بدهی‌ها و قیمت‌ها نخست باید بر حسب پول حسابی بیان شده باشند» و «هنگامی انتقال از عصر تهاتر به عصر پول رخ داد که بشر نوعی پول حسابی را پذیرفت» (Keynes, 1930: 3-5) مطلق پول محاسباتی می‌تواند زاینده مفهوم دین پولی در برابر تعهد پولی باشد. البته، باید توجه داشت، معلوم‌بودن پول محاسباتی به‌تنهایی نمی‌تواند موجب دین پولی گردد؛ بلکه علاوه بر معلوم‌بودن، این پول باید به وظیفه حسابگری خود عمل کرده، حدود یک دین را در قالب اعداد بیان نماید.

از این‌رو، در این مقاله مفهوم تعهد پولی در برابر دین پولی جعل و ابداع می‌گردد. بدان معنی که هرگاه شخصی، تعهد (حقوق غرب) یا دینی کلی (حقوق اسلام) در برابر دیگری داشته باشد که حدود آن به‌طور دقیق و منجز در قالب اعداد پولی بیان نشده، اما قابلیت آن را دارد که در هر زمان این تبدیل اتفاق افتد، تعهد پولی وجود داشته،^۱ هرگاه حدود و میزان آن به‌طور دقیق محاسبه شده باشد، دین پولی وجود خواهد داشت.^۲ در نتیجه، مواردی همانند خسارات و اجرت‌المثل که میزان آن تا پیش از صدور حکم قطعی، به‌طور منجز تعیین نشده است، تعهد پولی بوده و ثمن مشخص یک قرارداد،

۱- مانند تعهد به ساخت بنا، جبران خسارت، ارائه خدمات حقوقی، پزشکی و مانند این‌ها.

۲- مانند بدهی یک‌صد میلیون تومانی، هزار دلاری، ده‌هزار لیری.

۳- Unliquidated obligation.

۴- Liquidated obligation.

۵- مانند آن‌که کسی به دیگری ده‌میلیارد ریال بدهکار بوده، مقرر باشد در سررسید، ده‌میلیارد ریال به بستانکار تسلیم نماید.

۶- مانند آن‌که کسی به دیگری ده‌میلیارد ریال بدهکار بوده، مقرر باشد در سررسید، به‌میزان ده‌میلیارد ریال در آن تاریخ، سکه تمام بهار آزادی یا ملک به بستانکار تملیک و تسلیم نماید.

مدنی بیان می‌دارد: «در صورتی که انجام عمل توسط شخص دیگری ممکن نباشد، مطابق ماده ۷۲۹ آیین دادرسی مدنی، انجام خواهد شد»؛ ماده ۷۲۹ قانون آیین دادرسی مدنی پیشین دادگاه را مجاز ساخته بود، با تعیین میزان جریمه‌ای روزانه، دادباخته را به اجرای مفاد دادنامه ملزم سازد. این موضوع نشان‌دهنده دغدغه به‌حق قانون‌گذار نسبت به اجرای تعهدات است؛ چراکه رابطه شخصی ایجادشده را تنها همان دو طرف می‌توانند پایان دهند.

حال اگر طرفین، در هیچ شرایطی حاضر به پایان دادن به این رابطه نباشند، چه خواهد شد؟ پول با قابلیت ویژه‌ای که در سنجش و ارزیابی پیدا نموده‌است، بی‌آن‌که چنین مشکلاتی را به‌وجود آورده باشد، در صدد رفع آن است. حتی اگر رابطه میان دو شخص بر اساس، آن‌چه در ذمه آنان گذشته تفسیر شود، بازهم حدود این دین مشخص نبوده، نیاز به محاسبه‌گری پول، جهت فراهم‌آمدن امکان اجرای آن مشهود خواهد بود.^۳

بنابراین، از آن‌جاکه تعهد پولی برخلاف دین پولی، به‌درستی محاسبه نشده‌است، در صورت انجام نیز، محک دقیقی، برای سنجش صحت اجرای آن وجود ندارد. از این‌رو، واژه پرداخت در انگلیسی و فرانسوی «Pay & Payer» از واژه صلح «Pacify» می‌آید؛ چه در متون مذهبی مسیحی توصیه شده‌است، اشخاص هر چندسال یک‌بار، یک دیگر را از تمامی تعهداتی که در برابر هم داشته‌اند، هرچند آن را انجام هم داده باشند، با سازش بریء نمایند (Douglas, 2016: 3-8)؛ متون فقهی ما نیز آکنده از

آغاز، به‌دلیل فقدان حضور پول محاسباتی، دین پولی وجود ندارد، اما تعهد پولی یادشده، برای ساقطشدن نیاز به تبدیل‌شدن به دین پولی داشته، از آن‌جا از میان خواهد رفت (Allier, 1971: 655). این امر باز هم از برای ویژگی محاسبه‌گرایانه پول است؛ چراکه این تعهد برای ایفاء، نیاز به محاسبه دارد (تبدیل ده عدد سکه تمام بهار آزادی، به ارزش ریالی). بنابراین، آن‌چه در آغاز تعهدی پولی بوده، در پایان به دین پولی بدل می‌گردد.

۲/۳ تبدیل دین پولی به تعهد پولی

در زبان انگلیسی واژگان دین «Debt» و تعهد «Duty» هر دو از واژه «Debitum» می‌آید (Douglas, 2016: 5). زیرا انسان به‌هنگام داشتن بدهی، تکلیف به پرداخت آن دارد؛ تعهد نیز در دل خود توانستن را دارد؛ یعنی اگر کسی متعهد به انجام کاری گردد، بدان معنی است که توان انجام آن را دارد؛ وگرنه «تکلیف مالایطاق» قبیح خواهد بود. این امر درباره دین صدق نمی‌کند؛ صغیر یا مجنون می‌تواند مدیون گردد، بی‌آن‌که تکلیفی به پرداخت برایش ایجاد گردد. از همین‌رو، در صورت عدم امکان انجام، تعهد نیز ساقط یا متوقف می‌گردد. بیان گردید، در فقه اسلامی، تعهد از نوع حکم تکلیفی بوده و دین، حکمی وضعی است.^۲

در تعهدات، هنگامی که متعهد از اجرای اختیاری تعهد خود سر باز می‌زند، گاه مراجعه به دادگستری و استفاده از قوای عمومی نیز راه‌گشا نخواهد بود. نمونه بارز آن دریافت حکم تمکین و عدم اجرای آن از سوی زوجه است. در تعهدات قائم به شخص، قانون‌گذار در تبصره ماده ۴۷ قانون اجرای احکام

^۱- Must implies can.

^۲- به‌طور مثال، در منابع فقهی، از دیرباز، با وجود آن‌که موضوع ضمان دین بوده است؛ هر آن‌گاه شخصی آن‌چه را که بر عهده بایع است، یعنی تسلیم مبیع، ضمانت کند، از آن با عنوان ضمان عهده، نه دین، یاد می‌کردند (ماده ۶۹۷ قانون مدنی) در غصب نیز، به‌هنگام وجود مال خارجی، تعهدی بر عهده ضامن یا غاصب قرار دارد، اما در صورت از میان رفتن مال، آن‌چه به‌عهده آنان بوده، به ذمه‌شان منتقل می‌گردد (جمال‌الدین زنجانی، شیرازی، ۱۳۹۵: ۱۰-۱۱)؛ به‌تعبیر دقیق‌تر

ذمه ظرف اموال کلی و احکام وضعی بوده و عهده جایگاه قرارگیری احکام تکلیفی (موسوی بجنوردی؛ مقتدایی، ۱۳۹۲: ۶-۱۱).

^۳- در این‌باره معیار «تسجیل» که همان معلوم‌شدن میزان بدهی در قالب ارزش عددی پس از صدور رأی است، معرفی شده‌است (محسنی؛ میرشکاری، ۱۳۹۵: ۱). معیاری که در رأی شماره رأی وحدت رویه ۸۵۸-۱۱/۲۳-۱۴۰۳، نیز مورد پذیرش قرار گرفته‌است.

هرگونه ویژگی محاسباتی پول بوده، نامعین می‌باشد.^۲ اساساً فلسفه وضع ماده ۴۶ و ۴۷ قانون اجرای احکام مدنی نیز چنین امری است؛ قانون‌گذار در ماده ۴۷ قانون یادشده، بیان می‌دارد: «هرگاه محکوم به انجام عمل معینی باشد و محکوم علیه از انجام آن امتناع ورزد و انجام عمل به‌توسط شخص دیگری ممکن باشد، محکوم له می‌تواند تحت نظر دادورز (مأمور اجرا)، آن عمل را به‌وسیله دیگری انجام دهد و هزینه‌های آن را مطالبه کند یا بدون انجام عمل هزینه لازم را به‌وسیله قسمت اجرا از محکوم علیه مطالبه کند.» اگر چنین ماده‌ای نبود، بسیاری از احکام بی‌اجرا باقی می‌ماند. بدین‌سان، قانون‌گذار تا آخرین ایستگاه امکان تبدیل یک تعهد پولی به دین پولی را جهت اجرای اجباری آن در نظر گرفته است.

۳ اصل ارزش عددی

بر بنیاد دیدگاه ارزش عددی، دین پولی پس از ایجاد، امکان هیچ‌گونه دگرگونی، اعم از افزایش یا کاهش بها را ندارد؛ بنابراین، می‌توان از این اصل، به‌عنوان نگرهبانی برای کارکرد سنجش‌گری پول محاسباتی یاد کرد. شاید بتوان نخستین کسی را که به اصل ارزش عددی باور داشت، ارسطو دانست؛ او در اخلاق نیکوماخوسی^۳ پول را دارای ارزش عددی برمی‌شمرد (Howard, 2015: 16). ۲۰۰ سال پیش از میلاد مسیح، فقیهی به‌نام پالوس^۴ پول را ابزار مبادله‌ای که ارزشش توسط حاکمیت اعلام می‌گردد، تعریف

مواردی است که در آن فقها پس از ارائه راهکار مدنظر خود، مصالحه میان طرفین را احوط دانسته‌اند.^۱ بدین‌سان، پول همواره با کارکرد سنجش‌گری‌اش، به یاری تعهدات پولی شتافته، با تعیین حدود آن‌ها، امکان اجرای دقیق آن‌ها را فراهم ساخته است؛ نظام‌های حقوقی نیز این نکته را به‌خوبی درک کرده، در مقام اجرا، از مسیر تعهدات به‌سمت دیون حرکت کرده، از توانایی عددی دیون پولی برای رفع اختلافات بهره‌ها برده‌اند.

به‌طور مثال، قانون‌گذاری که در سال ۱۳۰۷، جبران عینی را درنظرگرفته بود (ماده ۳۲۸ قانون مدنی)، در سال ۱۳۳۹، طریقه و کیفیت جبران آن از جمله ارزیابی به‌مقدار مشخصی پول را به قاضی واگذار می‌نماید (ماده ۳ قانون مسئولیت مدنی)؛ رویکردی که در ادامه فرایند قانون‌گذاری نیز قابل مشاهده است (ماده ۳۹ قانون بیمه اجباری خسارت وارده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه). در نتیجه، قانون‌گذار در رویکردهای جدید خود، پرداخت نقدی (دین پولی) را بر اجرای شخصی در مقام جبران زیان (تعهد پولی) برتری داده است؛ گرچه اجرای شخصی چنانچه به‌درستی انجام گردد، آسودگی بیش‌تری را برای زیان‌دیده در پی خواهد داشت؛ اما، به‌دلیل مشخص‌نبودن حدود آن، ممکن است خود، سرمنشأ اختلافات جدید گردد.

بنابراین، حتی اگر مبنای مسئولیت مدنی را تعهد ندانسته، در چهارچوب ذمه و دین واکاوی گردد، بی‌گمان چنین دینی در لحظه ایجاد، بی‌بهره از

۱- «فروشنده حق مطالبه مبلغی بیش‌تر از مبلغ معین‌شده مبیع را ندارد؛ ولی، در صورتی‌که بر اثر کوتاهی خریدار در پرداخت پول، قدرت خرید فروشنده و ارزش پول پایین بیاید و متضرر شود، احوط این است که مشتری در مقدار مابه‌التفاوت مصالحه کند» (خامنه‌ای، ۱۴۲۴: ۳۴۴).

۲- در رویه قضایی، گرچه به تمایز دین و تعهد پولی، صراحتاً اشاره نشده است، اما این تفاوت به‌اجمال، مورد توجه بوده، قضات احکام ویژه دین پولی را بر تعهدات پولی بار ننموده‌اند. در دادنامه شماره‌های ذیل، به‌دلیل معین‌نبودن میزان بدهی، محاکم از صدور حکم به خسارت تأخیر تأدیه امتناع نموده‌اند. دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۲۲۳۷۰۱۵۳۷، مورخ ۱۳۹۱/۱۲/۲۷.

شعبه ۳۷ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۰۷۰۰۶۱۳، شعبه ۷ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۲۱۶۰۱۰۰۳۹۹، شعبه ۳۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران؛ دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۱۸۰۱۴۶۹، مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۱۴، شعبه ۱۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۱۴۰۱۰۳۳۹۰۰۰۲۲۳۸۴۲۲، مورخ ۱۴۰۱/۰۶/۱۴، شعبه ۱۴ دادگاه عمومی حقوقی گرگان. در رویه قضایی انگلستان نیز مشابه این امر دیده می‌شود؛ بدین‌سان، مادام‌که میزان دین به‌طور منجز مشخص نگردیده است، بدهکار تکلیفی به ارائه و پرداخت ندارد (Q.B.D. ۱۸۸۸: ۲۰۲).

۳- Nicomachean Ethics.

۴- Paulus.

کمتری به کار می‌رفت، بدهکار مکلف بود، همچنان با همان سکه‌های پیشین بدهی‌اش را تأدیه کند؛ اگر چنانچه سکه‌های پیشین، در گردش نبودند، می‌بایست با تأدیه سکه‌های جدید بیشتری، به میزان ارزش ذاتی سکه‌های پیشین، از دین ایجاد شده رهایی می‌یافت؛ چنانچه سکه‌های جدید با ارزش‌تر شده بودند، با تأدیه مقداری کمتر از آن‌ها، دین خود را پرداخت می‌نمود (Dondrop, 2016: 251-252).

این دیدگاه توسط حقوق‌دانانی در نیمه قرن شانزدهم میلادی به چالش کشیده شد. بوتیگلا^۳ بیان می‌داشت، بدهی می‌تواند با پول ساخته شده از جنس چرم و سرب ساقط گردد، هرچند با پول ساخته شده از طلا ایجاد شده باشد؛ اما، آن کسی که بیش‌ترین تأثیرگذاری را در مخالفت با دیدگاه ارزش ذاتی، در حقوق نوشته برجای گذاشت، دومولین^۴ بود. او معتقد بود، آنچه سازنده یک دین پولی است، ارزش عددی آن پولی است که طرفین بدان توافق می‌نمایند، نه ارزش ذاتی آن. پس از آن، حقوق‌دانان دیگر کشورهای حقوق نوشته، رفته‌رفته به سمت همین دیدگاه گرایش پیدا کردند؛ به‌طور مثال پوتیه^۵ در فرانسه، دیگو دو کوواریوبیاس^۶ در اسپانیا، ژیاکومو منوچیو^۷ در ایتالیا همگی ارزش عددی را پذیرفتند؛ هرچند حقوق‌دانان آلمانی تا مدت‌های بسیاری همچنان به ارزش ذاتی پایبند بودند (Dondrop, 2016: 248 & 255 & 261-264)؛ اما آنان نیز رفته‌رفته از این دیدگاه دست کشیدند. بنابراین، اصل ارزش عددی، به دیدگاهی راسخ در حقوق نوین غرب بدل شد (Proctor, 2012: 542).

نموده بود (Fox, 2020: 3-4). پس از آن، این دیدگاه در کامن‌لا و حقوق نوشته دو مسیر متفاوت را پیمود.

در انگلستان، حسب قانون سکه^۱ در دوران هنری هفتم، مردم مکلف بودند سکه‌ها را بر اساس ارزش عددی مندرج بر روی‌شان مورد مبادله قرار دهند. علت آن، این بود که حتی در فرض عدم تغییر میزان طلا یا نقره موجود، سکه‌ها به مرور کهنه و خورده شده، از وزن آن‌ها کاسته می‌شد. بنابراین، مردم آن را در مبادلات خود نمی‌پذیرفتند یا بر اساس وزن‌شان مورد مبادله قرار می‌دادند. حسب این قانون، چنانچه چیزی حدود ۲۰ تا ۲۵ درصد از ارزش ذاتی سکه‌ها از میان رفته بود، بازهم مردم مکلف بودند، آن را بر اساس ارزش عددی‌اش میان خود مورد مبادله قرار دهند. با این همه، این قاعده تنها بر پول‌های داخلی اعمال می‌شد؛ چراکه مبنای این امر قانون داخلی بوده، بدیهی است، قانون هرکشوری تنها در قلمرو سرزمینی و بر پول‌های داخلی آن اعمال می‌گردد (Fox, 2016: 206).

این اصل در انگلستان، به‌موجب پرونده «Gilbert v. Brett» معروف به «The Case of Mixt Moneis» تثبیت شد.^۲ اما تحولات حقوق نوشته در این‌باره، کندتر بود. آنان تا مدت‌ها به دیدگاه ارزش ذاتی پایبند بوده، باور داشتند، پول نوعی خاصی از شمش طلا یا نقره است. بنابراین، یک تعهد پولی در واقع تعهد به انتقال میزان مشخصی از طلا یا نقره به شکل رسمی آن است. این دیدگاه تا قرن هفده و هجده میلادی نگرشی برجسته در حقوق نوشته بود (Fox, 2020: 13). بدین‌سان، اگر در ساخت سکه‌های تازه، میزان طلای

(Privy Council) اعلام می‌نماید، ارائه از سوی برت به درستی انجام شده‌است؛ چراکه تعیین وزن، خلوص و هرچیز دیگری راجع به پول، در اختیار انحصاری ملکه بوده، برت با این کارش به ملکه توهین نموده‌است (Fox, ۲۰۲۰: ۷؛ Fox, ۲۰۱۴: ۲-۸).

^۳- Giolamo Butigella.

^۴- Charles Dumoulin.

^۵- Pothier.

^۶- Diego de Covarubias.

^۷- Giacomo Menochio.

^۱- Coin Statute of 1503-4.

^۲- پرسش‌های بی‌پاسخ بسیاری درباره این پرونده وجود دارد؛ چراکه تمامی اسناد مربوط به آن در آتش‌سوزی سال ۱۶۱۹ از میان رفت. در نتیجه، نزدیک‌ترین گزارش پیرامون این پرونده، در سال ۱۶۱۵ از سوی جان دیوید وکیل به نام ایرلندی که احتمالاً در این پرونده نقشی داشته مطرح گردیده‌است. در این پرونده، «برت» در سررسید، ۱۰۰ عدد از همان سکه‌های بی‌ارزش‌شده جدید به «گیلبرت» ارائه نموده که با رد از جانب وی مواجه می‌گردد. در این پرونده، هیأت مشاورین سلطنتی

طلا در سال ۱۹۳۱ در انگلستان و سپس دیگر کشورها نیز عاملی دیگر بود که قانون‌گذاران کشورهای مختلف را به سمت پذیرش دیدگاه ارزش عددی رهنمون می‌ساخت؛ اما تا کنون مقرره‌ای که به روشنی اصل ارزش عددی را منع کند، وجود ندارد (Proctor, 2012: 446)؛ زیرا که آنان به خوبی دریافته بودند، جداساختن پول از پشتوانه‌اش، برای مردمانی که سالیان دراز پول را به گمان پشتوانه‌اش پذیرفته‌اند، ممکن است دشوار به نظر آید. امروزه اما، با پذیرش بیش‌تر پول‌های کاغذی و دیگر اقسام پول‌های نوین میان مردم، لزوم وجود چنین مقررات صریحی نیز کم‌رنگ‌تر گردیده‌است. بدین‌سان، در قوانین بسیاری از کشورها، چنین قاعده روشنی وجود ندارد. با این همه، همچنان به نظر می‌رسد قاعده الزام‌آور نامرئی، پشتیبان ارزش عددی باشد. این قاعده چیزی جز نظم عمومی اقتصادی نخواهد بود؛ چراکه یکی از نشانه‌های کارآمدی یک نظام اقتصادی آن است که پول بتواند در آن، به خوبی به وظایف سه‌گانه خود عمل نماید (Proctor, 2012: 542). هرچند منوط‌ساختن ارزش عددی به نظم عمومی در انگلستان رد شده است (Ch, 1979: 84).

در حقوق مدرن اما، مهم‌ترین مبنایی که برای توجیه اصل ارزش عددی می‌توان بدان اشاره نمود، اراده آزاد است. به زبان دیگر، طرفین، هرگاه به‌طور مشخص، با ارجاع به واحد پولی یک کشور، حدود و ثغور تعهد خود را تعیین نمایند، بدان معنی است که خواسته‌اند هرگز به چیز دیگری غیر آن عدد، ملزم نگردند. به‌درستی، در گُنه توافق طرفین این نکته به‌روشنی مشهود است که آنان خواسته‌اند تا ارزش تعهد خود را به‌طور ثابت و غیرقابل تغییر و بدون آن‌که تحت تأثیر حوادث اقتصادی قرار گیرد، تعیین نمایند. بنابراین، عدم پذیرش اصل ارزش عددی، به معنی بی‌توجهی به اراده طرفین خواهد بود؛ در برابر، احترام به ارزش عددی نیز تا امتداد اراده

فقه اسلامی نیز کم‌وبیش مسیری مشابه حقوق نوشته را پیموده‌است. فقها تا به‌هنگام رواج سکه‌های ساخته‌شده از جنس طلا و نقره به دیدگاه ارزش ذاتی پایبند بوده، سکه‌ها را حسب وزنشان دارای ارزش برمی‌شمردند (انصاری، ۱۴۱۱: ۲۰۷). از همین‌رو، جابه‌جایی درهم و دیناری که با یک‌دیگر از لحاظ وزن متفاوت بودند، هرچند ارزش عددی یکسانی می‌داشتند، ربا دانسته می‌شد (نجفی، ۱۴۱۴: ۳۵)؛ این امر تا آن‌جا پیش می‌رفت که حتی سکه‌های درهم و دیناری که ارزش ذاتی و عددی یکسانی داشتند و تنها یکی از آن‌ها تازه و دیگری کهنه بود نیز نابرابر پنداشته شده، احتمال ربا در آن داده می‌شد (بحرانی: ۱۴۲۸: ۱۲۲). با این همه، این اندیشه پس از ایجاد اسکناس‌های جدید از اندیشه فقها هم بیرون گردیده (یزدی، ۱۴۱۴: ۴۸)، دیدگاه ارزش عددی که خود در پول‌های فلزی سبب ایجاد ربا می‌شد، به دژی مستحکم در برابر ربا بدل گردید. نتیجه آن‌که پایبندی یا مخالفت با دیدگاه ارزش عددی، برای فقها موضوعیت نداشته، آنان برای رهایی از غرر و ربا، با توجه به آن ماهیتی از پول که مورد قبول آنان بود، گاه مخالف سرسخت ارزش عددی بوده، گاه در زمره موافقان آن درآمده‌اند. وانگهی، از آن‌جاکه امروزه، پس از ظهور اسکناس‌های کاغذی، دیدگاه ارزش اعتباری میان فقها نفوذ چشمگیری یافته‌است، اغلب آنان دیدگاه ارزش عددی را مورد پذیرش قرار داده‌اند.

۳/۱ خاستگاه اصل ارزش عددی

پاره‌ای نظرگاه ارزش عددی را به‌عنوان یکی از نتایج دیدگاه دولتی‌بودن پول^۱ می‌دانند. آنان باور دارند، گرچه امروزه این نظریه اعتبار خود را از دست داده، اما دست‌کم این اثر را از خود در نظام مالی به یادگار گذاشته‌است (Proctor, 2012: 437). این دیدگاه در پهنه تاریخ در برخی قوانین و مقررات کشورهای مختلف نیز وارد گردیده‌است؛ منسوخ‌گردیدن معیار

^۲- State Theory of Money.

^۱- برای نمونه، می‌توان به استفتاء از آیت‌الله سیستانی مراجعه نمود:

<https://www.sistani.org/persian/book/۲۶۵۷۸/۷۹۱۹>

پولی داخلی و نه خارجی حکومت خواهد کرد. در برابر، هرگاه تأسیس آن به اراده طرفین و قصد آنان، مبنی بر سنجش قطعی میزان دین بازگردانده شود، هیچ تفاوتی میان دیون پولی داخلی و خارجی وجود نداشته، بر هردو همزمان اعمال می‌گردد.

بدین‌سان، هنگامی‌که طرفین خود به‌روشنی قصد نموده و دین مشخصی را مبنای عمل قرار دهند، این دیدگاه فرصت جولان پیدا خواهد نمود. از این‌رو، هرگاه دینی وجود نداشته باشد، از پایه اصل ارزش عددی نیز وجود نخواهد داشت که بر آن حکومت کرده، محدودیتی بر آن وضع نماید. بنابراین، ارزش عددی تنها بر دیون و نه تعهدات پولی حاکم می‌گردد؛ به‌طور مثال، هنگامی‌که تعهدی پولی مانند تعهد به ارزش در تأمین نفقه و هزینه‌های زندگی وجود داشته باشد، نه‌تنها اصل ارزش عددی، بلکه قاعده فراغ دادرسی یا اعتبار امر مختومه نیز بر موضوع وارد نخواهد گردید؛ چراکه سبب مشترک که همانا «میزان دین معینی» می‌باشد، در این دو دعوی به‌طور یکسان وجود نخواهد داشت. همچنین، ممکن است طرفین برای دورزدن اصل ارزش عددی، اقدام به اندراج شروطی مانند «شرط طلا»، «شرط معیار»، «ثمن باز»، «معیار شیء

طرفین، کشش پیدا خواهد کرد. در نتیجه، چنانچه روشن گردد، طرفین این اصل را در شرایط یا نسبت به‌موضوعی خاص یا در بازه زمانی مشخصی اراده نکرده‌اند، محلی برای اجرای آن باقی نخواهد ماند.

۳،۲ محدوده عرضی اصل ارزش عددی

مراد از محدوده عرضی ارزش عددی آن بوده که این اصل دقیقاً بر چه‌چیزی حکومت کرده، چه‌چیزی از شمول آن خروج موضوعی دارد. پاسخ به این پرسش، تا حدود زیادی به خاستگاه این نهاد باز می‌گردد. به‌طور مثال، برخی باور داشته، اصل ارزش عددی، تنها بر دیون پولی داخلی حکومت می‌نماید؛ چراکه آنان پول‌های خارجی را کالا پنداشته و تعهدات ناظر به آن‌ها را از اساس دین پولی نمی‌دانند، از سویی، قانون هرکشور، به‌عنوان خاستگاه این نهاد، تنها در محدوده سرزمینی همان کشور حکومت می‌نماید؛ بدین‌سان، در دیون پولی خارجی باید به قواعد عام حاکم بر جبران خسارت رجوع نمود (Hirschberge, 1979: 1). با این همه، امروزه کم‌ترین تردیدی وجود ندارد که پول خارجی یکی از اقسام پول است؛ اما می‌توان با استدلالی دیگر به همان نتیجه دست یافت؛ چراکه اگر خاستگاه اصل ارزش عددی، حفظ نظم عمومی اقتصادی دادگاه محل رسیدگی دانسته شود (ماده ۹۷۵ قانون مدنی)، بی‌گمان چنین اصلی، بازهم تنها بر دیون

۱- اعلام‌شده از سوی صندوق بین‌المللی پول، می‌تواند در این خصوص راه‌گشا باشد. (Proctor, ۲۰۱۲: ۲۱۸-۲۵۰).
۲- با رخت‌پریستن استفاده از شرط طلا، برخی به‌دنبال راه‌کارهای دیگری برای حفظ ارزش تعهدات خود برآمدند؛ یکی از این شیوه‌ها استفاده از شرط واحد محاسبه (Unit of Account/Basket Clauses) بود. بدین‌سان، طرفین به‌هنگام انعقاد قرارداد، حسب شاخصی که از میانگین ارزش ارزهای مختلف به‌دست می‌آمد، حدود تعهد خود را معلوم می‌ساختند. (Proctor, ۲۰۱۲: ۵۱۹).
۳- در پاره‌ای قراردادها خریدار و فروشنده حاضر نیستند، خطر افزایش یا کاهش قیمت را به جان بخرند، بنابراین، ثمن قرارداد را تا هنگام تسلیم، باز می‌گذارند. نظام‌های حقوقی گوناگون گرچه در حدود تعریف معلوم‌بودن و میزان اغماض نسبت بدان نظری یکسان ندارند، اما نسبت به ضابطه‌های عینی دیدگاه قابل انعطاف‌تری دارند (امینی، ۱۳۹۴: ۶۲ و ۱۳۳).

۱- قانون‌گذار ما نیز در بند «ت» ماده ۵۸ قانون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اصل ارزش عددی را منحصر به پول‌های رایج منتشرشده توسط بانک مرکزی ج.ا.ا. دانسته‌است؛ با این همه، گرچه درباره اعمال اصل ارزش عددی، در پول‌های داخلی، می‌توان به این ماده نیز استناد نمود، اما اعمال آن به‌طور کلی در دیون پولی، صرف‌نظر از آن پولی که موضوع دین قرار می‌گیرد، تابع اراده طرفین است.
۲- در شرط طلا (Gold Clause) مانند شرط حفظ ارزش در فقه، طرفین با رجوع به ارزش طلا، میزان تعهد خود را مشخص ساخته، آن را از گزند تورم در امان نگه می‌داشتند. اینک، درباره چگونگی تعیین ارزش طلا تا حد امکان باید به‌اراده طرفین رجوع شود، در غیر این صورت، عرف خاص یا عام حاکم می‌تواند اثرگذار گردد. به‌طور مثال، مراجعه به قانون کشور محل انعقاد یا پرداخت، یا ارزش بازاری طلا در انگلستان، به‌عنوان مرکز تجارت طلای جهان یا ارزش طلای

تعیین نمی‌شود که پس از آن بحث کاهش یا افزایش ارزش آن مطرح گردد؛ چراکه رأی دادگاه تنها از لحاظ اساس حق اعلامی بوده، از حیث ارزیابی و انتخاب شیوه زیان تأسیسی محسوب می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۵: ۵۳۳).

مواردی چون غصب نیز چنین خواهد بود. فقها از دیرباز تکلیف غاصب به استرداد عین مغضوبه را مادام که از میان‌نرفته، بر عهده، مستقر دانسته و از اساس اعتقادی به دین بودن آن ندارند. حتی پس از آن‌که عین تلف گردیده، به تعبیر فقهی به ذمه منتقل شود، بازهم دین پولی به مفهومی که گذشت نبوده، از این گذشته، در فقه، دیدگاه‌هایی مانند علی‌القیم، بر بنیاد سخن معروف «الغاصب یؤخذ بأشق الأحوال» وجود دارد (شیرازی، بی‌تا: ۱۱۶). از این‌رو، با وجود آن‌که فقها به‌طور معمول استرداد هرگونه زیاده‌ای را علاوه بر پول دریافتی ربا دانسته، به‌شدت به مقابله با آن می‌پرداختند، در بحث از غصب به چنین چیزی باور نداشتند. هنگامی‌که شخصی پولی را غصب نماید، در فقه کمتر کسی نسبت به لزوم بازگرداندن قدرت خرید آن تردید نموده‌است (شیرازی، ۱۴۱۳: ۳۴). همچنین است،

واحد^۱، در توافقات خود نمایند. به‌نظر می‌آید، این شروط از آن‌جاکه درصدد حذف پول محاسباتی از قرارداد هستند، نمی‌توانند سازنده یک دین پولی باشند؛ بنابراین، توافقات انجام‌شده نهایتاً یک تعهد پولی بوده، اصل ارزش عددی بر آنان راهی نخواهد یافت.

از آن‌جاکه بیش‌تر مصادیق الزام‌های خارج قرارداد در زمره تعهدات پولی قرار خواهند گرفت، اصل ارزش عددی را بر این موارد نیز نمی‌توان حاکم دانست. برای نمونه، اصل اولیه در مسؤولیت مدنی بازگرداندن زیان‌دیده به وضعیت پیش از زیان، در چهارچوب تهیه مثل یا قیمت (تبصره ماده ۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری) از سوی واردکننده زیان بوده (ماده ۳۲۸ قانون مدنی)، چنانچه دادرس نیز از اختیار قانونی خود مبنی بر تبدیل آن به مقداری پول استفاده نماید (ماده ۳ قانون مسؤولیت مدنی)، بی‌گمان باید با درنظرگرفتن چنین امری، یعنی هزینه‌ای که زیان‌دیده برای بازگرداندن خود به وضعیت پیشین متحمل می‌شود، اقدام به ارزیابی میزان زیان وارده نماید؛ باری، ارزیابی میزان خسارت تا هنگام جبران آن به تعویق افتاده، همانند نظام حقوقی انگلستان^۲ در لحظه‌ای در گذشته محاسبه و

هرمورد، در جست‌وجوی راهکاری که به‌نحوی منصفانه اقدام به ارزیابی میزان خسارت نموده، برآید تا زیان وارده جبران گردد (۱۹۷۶: ۲۵-۳۲ HL)؛ رویه قضایی نیز در همین راستا، در بسیاری موارد تلاشی درخور از برای به‌تأخیر انداختن زمان ارزیابی خسارت نمود. برای مثال، در سال ۱۹۷۹، مجلس اعیان به‌روشنی بیان می‌دارد، قاعده یادشده، اصلی تخلف‌ناپذیر نبوده و دادگاه‌ها اختیار تعیین تاریخ مناسب دیگری را حسب شرایط خاص پرونده خواهند داشت (۴۷۸-۴۹۹ WLR, ۱۹۷۹)؛ این امر پس از آن، در تصمیم موصوف به پیروزی طلایی (The Golden Victory) مجلس اعیان، بازهم تعدیل گردیده، به‌جای آن معیار منعطف‌تری که به‌قضات اختیار بیش‌تری در لحاظ‌کردن عوامل و تغییرات بعدی تاریخ وقوع خسارت می‌داد، پیشنهاد گردید. بعدتر از سوی همین مجلس بیان شد به‌هنگام صدور رأی می‌بایست به تورم حاصل‌شده از آن تاریخ تا هنگام صدور رأی نیز توجه لازم گردد تا اجرای رأی اثرپذیری خود را با توجه به کاهش قدرت خرید پول حفظ نماید (HL, ۱۳۶: ۱۹۸۰).

^۱ به‌طور مثال، به‌هنگام انعقاد عقد بیع یا اجاره که موضوع معامله ملک است، طرفین غالباً با افزایش قیمتی بیش از آن‌چه در معیارهای تورمی که با میانگین افزایش قیمت کالاها و خدمات به‌دست می‌آید، مواجه خواهند شد؛ در این حالات، طرفین یک قرارداد، به‌هنگام انعقاد به ارزش پولی شیء مشخص که اصولاً به‌موجب زمان توان حفظ ارزش خوبی را دارد، انتخاب نموده و آن را به‌عنوان مبنای محاسبه دین مالی خود برمی‌گزینند (یوسفی، ۱۳۸۳: ۱۸). در پاره‌ای آراء، اعمال این شروط مخالف نظم عمومی دانسته نشده‌است؛ برای نمونه ر.ک. (Court of Appeal, ۱۹۷۰: ۱۰۰).

^۲ در انگلستان، سال‌ها این دیدگاه رایج بود که ملاک و مبنای تقویم خسارت زمان وقوع آن و نقض عهد/تقصیر، (-Breach date-rule) است. این امر سبب می‌گردید تا مشکلات بسیاری پدید آمده، علاوه بر این‌که زیان‌های وارده به‌شخص، به‌طور کامل جبران نمی‌شدند؛ مسؤولیت مدنی در بازدارندگی به‌عنوان یکی از اهداف خود عقیم می‌ماند. از این‌رو، قاضی ویلبرفورس، باور داشت، دادرس ضمن پایبندی به این قاعده در مسؤولیت مدنی، اعم از قانونی و قراردادی، می‌بایست در

منفعت و سود دوره‌ای که پول در ید او بوده‌است (حلی، ۱۴۱۰: ۴۷۹).

با این همه، قواعد سنتی حاکم بر غصب، دقیقاً قابل انطباق بر پول نیست. به‌طور مثال، پول نمی‌تواند دارای عین باشد؛ چراکه عین گرچه می‌تواند وجود فعلی نداشته باشد، اما باید این قابلیت را داشته باشد که بعداً عینیت یابد؛ بنابراین، بهتر است، همداستان با حقوق‌دانان دیگر کشورها، پول را دارای اصل دانست (لنگرودی، ۱۳۹۶: ۶۰-۶۲) و در مقام تطبیق، باید از غصب اصل و نه عین پول سخن گفت (عرب اسدی؛ کریمی، ۱۴۰۳: ۶). غصب اصل آن نیز تنها تا زمانی امتداد می‌یابد که آن پول به ثالثی با حسن نیت در برابر عوض منتقل نگردیده باشد، یا با سایر اموال غاصب یا ایادی بعدی وی، درهم نشده باشد. حال، هنگامی که اصل پول به‌عنوان مال مغصوبه با سایر پول‌های غاصب یا ایادی بعدی وی درهم گردیده یا به ثالثی با حسن نیت در برابر عوض منتقل شده باشد، حکم چیست؟ بر بنیاد قواعد سنتی، غاصب باید مثل یا قیمت آن را مسترد نماید. همچنین، بیان گردیده که پول مثل یا قیمت ندارد؛ اما از میان‌رفتن اصل آن سبب خواهد گردید، در فرض اعسار یا ورشکستگی غاصب، مالک پول، به بستانکاری عادی تبدیل شود (عرب اسدی؛ کریمی، ۱۴۰۳: ۱-۱۸). با این همه، آنچه اهمیت دارد، این

است که در هرحالتی، چه بقای اصل، چه از میان‌رفتن آن، اصل ارزش عددی حکومت ندارد و دست دادرس، در تعیین مبلغی بیش‌تر باز است.^۱

در نظام حقوقی ما، غصب مصداقِ عدوانی قاعده «علی‌الید ما أخذت، حتی تؤدیه» بوده، چنانچه در هرحالت دیگری، شخصی به‌ناحق، بر مال (پول) دیگری تسلط یابد، خواه عالم باشد، یا جاهل، نسبت به عین (اصل) و منافع آن ضامن خواهد بود. بنابراین، هر آن‌گاه شخصی که به اذن مالک بر پول وی تسلط یافته از حدود اذن خود خارج گردد یا حتی با اشتباه اولیه مالک، پولی به ناروا، در ید او قرار گرفته باشد، تفاوت چندانی با غاصب نخواهد داشت؛ چراکه قانون‌گذار در بحث از ایفای ناروا که مهم‌ترین مصداق آن پول است، ضمان منافع را، به‌صراحت به‌رسمیت شناخته‌است.^۲ مواردی مانند «استیفاء»، «اجرت‌المثل»، «اداره فضولی مال غیر» از آن‌جاکه بازهم صدق عنوان دین پولی نمی‌نمایند، مانع اصل ارزش عددی جهت تعدیل آن به هر مبلغ دیگری از سوی دادرس وجود نخواهد داشت. در این موارد، دادرس می‌تواند، چنانچه تاریخ تحقق استیفاء یا هزینه انجام‌شده در راه اداره فضولی مال غیر را بسیار دور بیند، دستور ارزیابی آن‌ها را به‌قیمت روز صادر نماید.^۳

۱- در دادنامه شماره ۱۸۷۲۷۲۱/۱۴۰۳۶۸۲۹۰۰۰ مورخ ۱۴۰۳/۰۲/۱۹، شعبه ۱۰ دادگاه عمومی حقوقی تهران، دادگاه پس از محکومیت خوانده به کلاهبرداری و جریان احکام غصب در موضوع اختلاف، با استناد به قواعدی چون علی‌الید و الغاصب یؤخذ بأشق الأحوال، غاصب را به پرداخت قیمت ارزش روز مبیع محکوم می‌نماید.

۲- «هرگاه قیم در پول محجور به‌سود خود تصرف نماید، از تاریخ تصرف مسؤول خسارت تأخیر تأدیه می‌باشد.» (ماده ۹۳ قانون امور حسبی)؛ باید در نظر داشت که به‌هنگام وضع این مقرر، در ۱۳۱۹/۰۴/۰۲، قانون آیین دادرسی مدنی، مصوب ۱۳۱۸/۰۶/۲۵، مبدأ خسارت تأخیر تأدیه را تاریخ توافق طرفین یا مطالبه رسمی (۷۲۰ و ۷۲۱) قرار داده بود. با این همه، قانون‌گذار ضمانت اجرای خروج از حدود اذن را، اعمال خودکار خسارت تأخیر تأدیه که ماهیتی همانند سود داشت (ماده ۷۱۹) از تاریخ تخلف، قرار می‌دهد.

۳- ماده ۳۰۳ قانون مدنی؛ همچنین، در دادنامه شماره ۳۰۳۳۲/۱۴۰۳۰۹۹۷۱۴۲۰۳۰۰ شعبه ۳ دادگاه عمومی حقوقی لنگرود، دادرس، به‌جهت ید ضمانی دریافت‌کننده پول در فرض ایفای ناروا، بدون توجه به شروط تعلق خسارت تأخیر تأدیه، از جمله مطالبه و تاریخ آن، همچنین تمکن دائن و امتناع مدیون، یک‌سره حکم به جبران خسارت تأخیر تأدیه از تاریخ دریافت پول را داده‌است.

۴- در دادنامه شماره ۱۴۰۳۶۸۳۹۰۰۰۸۵۱۲۴۵۹ مورخ ۱۴۰۳/۰۶/۱۸، شعبه ۱۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، دادگاه وکیل را به پرداخت قیمت روز مورد وکالت و دادن حساب ایام وکالت محکوم نموده‌است. دادنامه شماره ۱۴۰۳۶۸۳۹۰۰۰۸۲۶۲۳ مورخ ۱۴۰۳/۰۲/۰۳، شعبه ۱۱۷ دادگاه عمومی حقوقی تهران، تعیین میزان اجرت‌المثل را به قیمت روز، برعهده اجرای احکام مدنی نهاده‌است. این رأی، به‌موجب دادنامه شماره ۱۴۰۳۶۸۳۹۰۰۰۷۱۴۴۹۴۳ مورخ ۱۴۰۳/۰۵/۲۳، شعبه ۷۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، قطعیت یافته‌است.

۳،۳ محدوده طولی اصل ارزش عددی

مراد از محدوده طولی اصل ارزش عددی، بازه زمانی است که این اصل پس از اعمال بر دیون پولی، تا آن انتها تداوم می‌یابد. چنانچه اراده طرفین خاستگاه ارزش عددی دانسته شود، این اصل نمی‌تواند از هنگام سررسید قرارداد دورتر رود (ماده ۶۵۰ قانون مدنی)؛ چراکه طرفین به فرض اجرای آن در موعده معین، آن را به‌میزانی معین تقویم نموده‌اند. در نتیجه، همگی موضوعات ناظر به تعلق سود، خسارت تأخیر تأدیه یا کاهش ارزش پول، چنانچه پس از سررسید یک دین پولی رخ نمایانده باشند، به هیچ‌عنوان تعارضی با اصل ارزش عددی نداشته، تصمیم‌گیری درباره آن‌ها تابع قواعد دیگری است.

اکنون، به موضوع این مقاله که محاسبه دیون پولی تا به‌هنگام سررسید است، باز خواهیم گشت. چنانچه بستانکار تا هنگام سررسید، مدعی کاهش ارزش پول شده باشد، چه باید کرد؟ این‌جا بی‌گمان محل اعمال اصل ارزش عددی است. آیا باید بی‌هیچ توجهی به قدرت خرید پول، تنها ارزش عددی آن را مدنظر قرار داد؟ در این میان، برخی معتقدند طرفین به‌هنگام انعقاد عقد به قدرت خرید پول نظر داشته، اساساً آن‌چه برای آنان واجد اهمیت است، قدرت خرید آن است؛ بنابراین، جبران کاهش ارزش مبادلاتی، به‌واقع، پرداخت قسمتی از همان دین پولی است که بر ذمه مدیون قرار گرفته‌است، نه اعطای مبلغی اضافه بر دین پیشین (شهیدی، ۱۳۹۱: ۲۸۴) و بدهکار در این حالت کاری جز وفای به دین نمی‌کند (کریمی؛ جواهرکلام، ۱۳۹۹: ۶؛ عسگری آرانی؛ مسعود؛ شکرچی‌زاده، ۱۴۰۱: ۱۱). در برابر، مخالفان این دیدگاه، باور داشته طرفین با توجه به همین دگرگونی قیمت‌ها، خواسته‌اند تا بر مبلغی

نهایی توافق نمایند؛ چراکه اگر ارزش پول مدام تغییر نمی‌نمود، نیازی به تعیین دقیق بدهی وجود نداشت (Proctor, 2012: 539).

قدرت خرید پول، تابعی از قواعد علم اقتصاد و بازار است. اکنون که پول وابستگی‌اش را به پستوانه‌ای چون طلا و نقره سراسر از دست داده‌است، ارزش آن، به معنای قدرت خرید، به سیاست‌های پولی بانک مرکزی، میزان چاپ پول، مقدار پول در گردش، اعتماد عمومی به بانک مرکزی و سایر قواعد بازار بستگی تام پیدا کرده‌است. قدرت خرید، رویکردی اقتصادی و کارکرد محور به پول داشته، در مقابل اصل ارزش عددی نگاهی جزمی و حقوقی. پیروان دیدگاه اصل ارزش عددی هیچ‌گاه کاهش ارزش و قدرت خرید پول را به‌عنوان یک واقعیت اقتصادی انکار نمی‌نمایند، لکن آنان باور دارند، حقوق وظیفه اصلاح ناکارآمدی‌های اقتصادی را نداشته، چنانچه با نظریاتی چون قدرت خرید به این حوزه ورود کند، ای‌بسا به مشکلات اقتصادی هم دامن زند.

با وجود این، گرچه نمی‌توان با هرگونه تغییر در قدرت خرید پول، اقدام به دگرگونی حدود توافق طرفین نمود؛ اما، نمی‌توان در هرحالتی به اعمال اصل ارزش عددی پافشاری نمود. همان‌گونه که بیان شد، اصل ارزش عددی، اصلی تفسیری و مستند به اراده ضمنی یا مفروض طرفین است.^۱ در نتیجه، در تورم‌های آرام، معمولی و معتدل، می‌توان از اصل ارزش عددی دفاع نمود، به‌هنگام تورم‌های سرسام‌آور، پشت‌گرمی به اصل ارزش عددی، نه‌تنها احترام به اراده طرفین، بلکه در مخالفت با مقصود

تنها هنگامی قابل مطالبه است که قانون‌گذار به‌روشنی آن را پیش‌بینی نموده (Partnership Act, ۱۸۹۰, s. ۲۴)، یا این‌که طرفین به‌طور صریح یا ضمنی، چنین سودی را در قرارداد خود گنجانده باشند؛ مانند پرداخت منظم سودهای بانکی به شخصی که هیچ اعتراضی به این رویه ننموده است (Taunt, ۱۸۱۲: ۳۴۶؛ Proctor, ۲۰۰۹: ۱۰۲-۱۰۶).

۱- گرچه در نظام حقوقی ما، امکان تعلق هر مبلغی تحت عنوان سود، در مرحله پیش از سررسید، ممنوع است (ر.ک. ماده ۶۵۳ حذف‌شده قانون مدنی)؛ اما چنین محدودیتی در بسیاری دیگر از نظام‌های حقوقی دیده نمی‌شود. به‌موجب قواعد حقوق انگلستان، سه نوع سود به هر دین پولی تعلق می‌گیرد؛ نخستین نوع، سود پیش از تقصیر (Pre-default Interest) نام دارد. این سود مربوط به مرحله ایجاد دین تا سررسید بوده،

برای اجرای اصل ارزش عددی باقی نمانده، دست دادرس، در تعیین مجدد آن بر اساس معیارهایی که در ادامه می‌آید، باز خواهد بود.

۳/۴ معیار سنجش کاهش ارزش

تورم دیرپا تمامی مرزهای اخلاقی یک جامعه را درنور دیده،^۵ بدهکار را به نپرداختن تشویق، صرفه‌جو را تنبیه می‌کند. از این‌رو، بدهکار تا حد امکان تلاش می‌کند بیش‌تر وام گرفته و پس ندهد؛ تا آن‌که پس‌انداز کرده یا به دیگران قرض دهد. به همین دلیل، در جستارهای پیشین چنین نتیجه گرفته شد که بدهکار در برخی مواقع مکلف به جبران کاهش ارزش پول بستنکار می‌گردد. وانگهی، محاسبه کاهش ارزش پول، در چند مورد رخ می‌دهد. نخست در تعهدات پولی؛ دوم در دیون پولی، پیش یا پس از تحقق سررسید. اکنون، پرسش پایهای آن است که چنانچه قصد جبران این کاهش ارزش وجود داشته باشد، محاسبه و سنجش آن چگونه است؟ به دیگر سخن، باید دید با کدامین ابزار می‌توان میزان این کاهش را شناسایی، به بدهی بدهکار افزود. بی‌گمان میزان تورم عامل اصلی در چگونگی این سنجش است.

برای پاسخ به پرسش یادشده، تمییز میان دو نوع تورم، یعنی تورم نوعی از موضوعی ضروری است؛ برای محاسبه تورم نوعی، میانگینی از رشد قیمت کالاها و خدمات گوناگون استفاده می‌شود؛ با این

آنان بوده، نتایجی غیرمنصفانه پدید خواهد آورد (برای مطالعه در این‌باره ر.ک. غمامی، ۱۴۰۱).

بدین‌سان، امروزه این دیدگاه که به‌هنگام رخ‌دادن تورم‌های افسارگسیخته، اصل ارزش عددی، می‌بایست به‌کناری نهاده شود، چیره گردیده‌است.^۱ در این میان، ممکن است تمییز تورم‌های آرام و خزنده^۲ از تورم‌های شدید^۳ خود به چاش دیگری بدل شود. درباره معیار تشخیص تورم سرسام‌آور از تورم‌های معمولی، برخی داوری عرف را برگزیده و با تکیه بر نظریه «صدق اسم» معتقدند، هرگاه از نظرگاه عرف، تورم به‌حدی باشد که تسلیم ارزش عددی را وفای به‌عهد و پرداخت برنشمارد، دیگر محلی برای اجرای اصل عددی نبوده، بدهکار مکلف به بازپرداخت قدرت خرید پول است؛ امری که در تورم جزئی صدق نخواهد کرد.^۴

بنابراین از بازه طولی اصل ارزش عددی این نتیجه به‌دست خواهد آمد که این اصل تنها تا هنگام سررسید یک دین پولی حکومت خواهد نمود و پس از آن هیچ مانعی در بازارزایی دین، خواه بر مبنای کاهش ارزش پول، خسارت تأخیر تأدیه یا سود تعلق‌گرفته بدان وجود ندارد؛ با این همه، اصل ارزش عددی، حتی در همان بازه حکومت خود، یعنی تا به‌هنگام سررسید نیز، به‌فرض تورمی معمول و مورد انتظار باقی خواهد ماند؛ لکن، چنانچه این تورم، از تورم هنگام توافق طرفین فراتر رود، محلی

کریمی؛ ۱۳۹۹: ۶؛ در میان فقهای معاصر نیز برخی به‌درستی، به لزوم پیش‌بینی کاهش ارزش پول، به‌هنگام تورم‌های شدید اشاره نموده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱، ۹۱؛ موسویان، ۱۳۸۵: ۱۳).

۵- صادق علیه‌السلام، می‌فرماید: «افزایش قیمت‌ها اخلاق و رفتار مردم را فاسد کرده، امانت‌داری را از میان برده و انسان را در فشار و سختی قرار می‌دهد.» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۶۴)؛ در جمله‌ای منتسب به لنین بیان شده‌است: «بهترین راه برای نابودکردن یک جامعه این است که پول آن را نابود کنید» پول علاوه بر کارکردهای اقتصادی، سبب خیر عمومی گردیده، اهداف اجتماعی دولت را محقق می‌سازد (Feichtner, ۲۰۱۶: ۹). برای مطالعه درباره آثار سوء تورم بر اخلاق و فرهنگ جامعه ر.ک. (وایت، ۱۴۰۱).

۱- پیرامون جداسازی قلمرو تورم‌های گوناگون وحدت‌نظر وجود ندارد؛ برخی تورم بین ۴ تا ۸ درصد را تورمی، خفیف، آرام، خزنده و بی‌سروصدا دانسته، تورم ۱۵ تا ۲۵ درصد را تورمی شدید، شتابان و تازنده و تورم ۵۰ درصد در ماه یا دو برابر شدن قیمت‌ها در مدت شش‌ماه را تورمی بسیار شدید، افسارگسیخته و یا ابرتورم می‌خوانند. (یوسفی، ۱۳۸۰: ۵)

۲- Creeping.

۳- Galloping.

۴- درباره دین ایجادشده، به‌هنگام تورم‌های متوسط، برخی بیان داشته، از لحاظ اصولی با یک اقل و اکثر استقلالی روبه‌رو بوده، با وجود یقین به بدهی به‌میزان عددی، نسبت به مازاد آن تا قدرت خرید تردید حاصل می‌گردد. بنابراین، شک بدوی نسبت به بدهی، به بیش از مبلغ عددی، در یقین به‌میزان مبلغ عددی منحل می‌گردد. (محمدی راد؛ شفیعی مازندرانی؛

به‌عنوان یک اصل پذیرفت؛ با این همه، چنانچه اراده ضمنی یا مفروض طرفین، چیزی خلاف آن را خواسته باشد، باید به این خواست مشترک احترام نهاد. برای نمونه، هرگاه شخصی غیرتاجر، بدون داشتن قصد سوداگری، در قالب قرض‌الحسنه، اقدام به پرداخت مبلغی پول به دیگری نماید، در صورت وقوع تورم بسیار شدید، نمی‌تواند چیزی بیش از نرخ تورم نوعی اعلام‌شده را طلب نماید. اما، هرگاه طرفین با انعقاد قراردادی معوض، همچون بیع، اقدام به انجام یک معامله تجاری نموده باشند، بدیهی است دیگر استفاده از میانگین عمومی قیمت کالاها و خدمات، به‌عنوان معیار نوعی تورم، با قصد واقعی طرفین که در پس پرده ذهن آنان قرار داشته‌است، هماهنگ نخواهد بود.

به‌طور مثال، هنگامی‌که طرفین اقدام به انعقاد عقد بیعی بر روی ملک مشخصی نموده باشند، و بر بنیاد ارزش روز ملک در تاریخ قرارداد، وجهی از سوی مشتری به بائع پرداخت شده باشد، چنانچه به هردلیلی این قرارداد باطل بوده و وجه پرداخت‌شده از بابت ثمن، به ناروا در ید بائع قرار گرفته باشد، قصد طرفین به‌وضوح نشان‌دهنده آن خواهد بود که این مبلغ باید به‌میزان کاهش ارزش موضوع معامله، ارزیابی گردد؛ زیرا بیان گردید، اصل ارزش عددی، بر اراده طرفین مبنی بر معین‌ساختن میزان بدهی مشخصی متکی است. بنابراین، هنگامی‌که این اراده مفقود باشد و در مقابل، قصد طرفین به موضوع مشخصی تعلق گرفته باشد، قدرت خرید موجود در آن موضوع ملاک ارزیابی جبران کاهش ارزش پول قرار خواهد گرفت. هیأت‌عمومی دیوان عالی کشور، به‌موجب آراء وحدت رویه، به شماره ۷۳۳-۱۳۹۳/۰۷/۱۵ و ۱۴۰۰/۰۴/۰۱-۸۱۱، به این موضوع در فرض بطلان معامله به‌جهت مستحق‌للغیر درآمدن مبیع اشاره نموده‌است؛ اما هیچ دلیلی برای

همه، این تورم، نشان‌گر رشد سبدي از کالاها و خدمات در یک بازه زمانی مشخص است. به‌طور مثال، مواد خوراکی و آشامیدنی، همه‌ساله، رشد قیمتی بیش‌تری را تجربه می‌کنند، اما تنها به‌عنوان یکی از اقلام مورد محاسبه در سنجش نرخ تورم تأثیرگذارند؛ حتی ممکن است، تعمداً این موارد از مصادیق مورد محاسبه برای احتساب میانگین تورمی خارج گردند؛ چراکه تغییرات شاخص قیمت برخی از بخش‌های مصرفی، مانند غذا و سبزیجات به‌دلیل شرایط آب‌وهوایی، یا انرژی، یا به‌جهت شوک‌های عرضه، بسیار بی‌ثبات بوده، به‌هنگام محاسبه تورم از مصادیق مورد محاسبه حذف می‌گردند؛ از این‌رو، شهروندان در مواجهه با کالاهای اساسی، با نرخ‌های تورمی بالاتری روبه‌رو گردیده، همواره تورم را بیش‌تر از آن‌چه اعلام می‌شود، احساس می‌کنند.

در کنار این امر، بانک مرکزی دو شاخص تورمی ماهانه و سالانه را اعلام می‌نماید. تورم ماهانه درصد تغییرات قیمت را نسبت به ماه قبل اعلام نموده؛ تورم سالانه درصد تغییرات میانگین اعداد شاخص قیمت در یک سال منتهی به ماه جاری، نسبت به دوره قبل از آن را محاسبه می‌نماید. با وجود این، به‌نظر می‌رسد، برای تعیین یک عامل نوعی راهی جز تکیه بر مقادیر اعلام‌شده از سوی بانک مرکزی نباشد. به هر روی، باید معیاری را برگزید، اما دانستن چگونگی محاسبه تورم نوعی سبب می‌شود تا این آگاهی ایجاد گردد که افزودن نرخ تورم به بدهی موجود، لزوماً کاهش قدرت خرید پول را در رابطه طرفین جبران نخواهد ساخت. بنابراین، ممکن است در آن سال، تورم کالای به‌خصوصی از میانگین تورم کالاهای مختلف که توسط بانک مرکزی اعلام گردیده است، بیش‌تر باشد. به‌طور مثال، عموماً در ایران تورم مسکن و مواد غذایی بیش‌تر از میانگین عمومی تورم دیگر کالاها است (نقدی؛ مطلبی، ۱۳۹۴: ۴۲-۱۵).

حال، چنانچه قرار بر جبران این کاهش قیمت است، باید از ملاک نوعی استفاده شود یا موضوعی؟ به‌نظر می‌رسد، باید استفاده از ملاک تورم نوعی را

وانگهی، اصل ارزش عددی، نمی‌تواند امتدادی بیش از تاریخ سررسید مدنظر طرفین داشته باشد؛ چراکه اراده ضمنی یا مفروض آنان به‌میزان مشخصی تا هنگام سررسید تعلق گرفته، پس از آن، خلف وعده بدهکار محقق گردیده، موضوع در دایره شمول خسارات قراردادی قرار گرفته، از رهگذر جبران خسارت واقعی، قدرت خرید، سود تعلق‌گرفته به آن، یا مصادیق معافیت از آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت. از این گذشته، حاکمیت آن بر دیون پولی تا پیش از سررسید نیز مطلق نبوده، به‌هنگام وقوع تورم‌های بسیار شدید پیش‌بینی نشده، اجرای آن نه‌تنها احترام به خواست مشترک طرفین نخواهد بود؛ بلکه بی‌توجهی به اراده آنان می‌باشد. در چنین شرایطی، بازاریابی دین پیش‌تر تقویم‌شده، با بهره‌گیری از معیارهای تورم نوعی اعلام‌شده از سوی بانک مرکزی می‌تواند انطباق بیشتری با خواست آنان داشته باشد. با این همه، استفاده از معیارهای نوعی، در تمامی موارد، نمی‌تواند خواست آنان را محقق سازد؛ چراکه معیارهای نوعی، میانگینی از میزان تورم برخی از کالاها و خدمات بوده، در بسیاری از موضوعات، معیاری نزدیک‌به‌واقع نمی‌باشد. بنابراین، استفاده از معیارهای موضوعی، در قراردادهای تجاری با موضوع خاص، می‌تواند راهکار مناسب‌تری باشد.

محدودساختن این قاعده به بیع ملک^۱ یا بطلان به‌جهتی خاص وجود ندارد؛^۲ چراکه هرکجا محرز شود، طرفین پولی را مابه‌ازای موضوعی خاص پرداخت نموده‌اند، هرچند به سبب فسخ معامله منحل گردد،^۳ موضوع قرارداد آنان بهترین معیار برای شناسایی حدود کاهش ارزش پول خواهد بود.

۴ نتیجه

دین با پشتوانه نظری ذمه، جایگاهی مهم در پیشینه فقهی ما دارد؛ بدین‌سان، بسیاری از منابع الزام‌آور، از عقود چون بیع و اجاره گرفته تا ضمان‌های قهری چون اتلاف و تسبیب، از رهگذر مفهوم موسع دین تحلیل می‌گردند؛ مشابه همین جایگاه را تعهد در حقوق سنتی غرب اشغال کرده‌است. با این همه، دین پولی و تعهد پولی، امروزه تعریفی متفاوت با این هردو پیدا کرده‌اند؛ به‌گونه‌ای که دیون پولی به الزام‌های پولی که در آن ارزش عددی معینی تعیین گردیده، اطلاق می‌شود؛ در حالی که تعهدات پولی، گرچه به‌دلیل داشتن ارزش مالی، قابلیت ارزیابی به‌میزان عددی مشخصی را دارند؛ اما، این امکان بالقوه، مادام که به‌فعلیت نرسد، آنان را در محدوده تعهدات پولی محصور خواهد نمود. در نتیجه، تعهدی پولی که هیچ پایبندی مشخصی به ارزش عددی ندارد، از شمول اصل ارزش عددی خروج موضوعی خواهد داشت؛ لکن، دیون پولی دقیقاً محل اعمال این اصل قرار خواهند گرفت.

۱- دادنامه شماره ۱۴۰۳/۱۰/۱۷، شعبه ۱۰۰ دادگاه تجدیدنظر استان تهران هم اعمال رأی وحدت رویه را در فرض بطلان به‌جهت مالیت‌نداشتن ممکن دانسته‌است.
۲- دادنامه شماره ۱۴۰۱/۰۹/۰۸ مورخ ۱۴۰۱/۰۹/۰۸، شعبه ۷ دادگاه تجدیدنظر استان گیلان، مطالبه ثمن معامله فسخ‌شده را به‌نرخ روز ممکن دانسته‌است؛ همین رویکرد در دادنامه شماره ۱۴۰۱/۰۲/۱۱ مورخ ۱۴۰۱/۰۲/۱۱، شعبه ۱۴ دادگاه تجدیدنظر استان کردستان، دیده می‌شود.

۱- دادنامه شماره ۱۴۰۲/۰۳/۲۳ مورخ ۱۴۰۲/۰۳/۲۳، شعبه ۱۵ دادگاه عمومی حقوقی تهران، موضوع رأی وحدت رویه ۱۳۹۳/۰۷/۱۵-۷۳۳ را به فرض بطلان انتقال سرقفلی نیز توسعه داده‌است.
۲- دادنامه شماره ۱۴۰۱/۰۶/۲۹ مورخ ۱۴۰۱/۰۶/۲۹، شعبه اول دادگاه عمومی حقوقی محلات نیز رأی وحدت رویه ۸۱۱ دیوان عالی کشور را به سایر مصادیق بطلان گسترش داده‌است. دادنامه شماره ۱۴۰۳/۰۶/۱۶ مورخ ۱۴۰۳/۰۶/۱۶، شعبه ۱۴ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، موضوع رأی وحدت رویه ۱۳۹۳/۰۷/۱۵-۷۳۳ را به فرض بطلان انتقال سرقفلی نیز توسعه داده‌است.

منابع

- Akarami, Zahra (2016). Nature of Fulfillment of Obligation in Jurisprudence and Law, Jurisprudence and the Fundaments of the Islamic Law, Vol. 49, No. 1, 1-15. [In Persian]
- Asgari Arani, Sajjad; Masoud, Gholam Hossain; Shekarchizadeh, Mohsen (2022). Usury in Iranian and Egyptian Banks form the Perspective of Jurisprudence and Law, Comparative Law Quarterly, Vol. 6, No. 2, 143-163. [In Persian]
- Amini, Isa (2004). A Comparative Study of Price Determination Methods, 1sted. Tehran: Intesharat Ganj E Danesh. [In Persian]
- Ansari, Morteza (1990). Kitaba'l Makasib Al'moharrame, val'bei val'khia'rat, Vol. 2, Qom: Kongere Bozorgdashte Jahani Sheikh A'azam Ansari. [In Arabic]
- Arabasadi, Taha; Karimi, Abbas (2024). Comparative Study of Legal Attributes of Money, Private Law, Vol. 21, No. 1, 171-188. [In Persian]
- Bohrani, Mohammad Sanad (2007). Fiqho'l Masaref val' Noqoud, Qom: Maktabato'l Fadak. [In Arabic]
- Davys v. Richardson (1888) 21 Q.B.D. 202.
- Dondrop, Harry (2016). The Effect of Debasement on Pre-existing Debt in Early Modern Jurisprudence, pp. 247-267, Fox, David, Wolfgang, Ernest. Money in the Western Legal Tradition. Oxford: Oxford University Press.
- Douglas, Alexander X. The Philosophy of Debt, New York: Routledge, 2016.
- Feichtner, Isabel (2016). Public Law's Rationalization of the Legal Architecture of Money: What Might Legal Analysis of Money Become, German Law Journal, Vol. 17, No. 5, 875-906.
- Fox, David (2014). Case Study: The Case of Mixt Moneis, Leagal Studies Reaserch Paper Series, No. 70, pp. 224-247, Electronic copy available at: <https://ssrn.com/abstract=2539518>.
- Fox, David (2020). Money, Law and Institution, in Battilossi, S. Cassis, Y. Yago, K. (eds) Handbook of History of Money and Currency, New York: Springer, pp. 159-176, Available at: https://doi.org/10.1007/978-981-13-0596-2_6.
- Fox, David (2016). The inforcement of Nominal Values to Money in the Medieval and Early Modern Common Law, pp. 191-203, Fox, David, Wolfgang, Ernest. Money in the Western Legal Tradition, Oxford: Oxford University Press.
- Greater London Council v. Connolly, (Court of Appeal) [1970] 2 Q.B. 100.
- Gwyn v. Godby (1812) 4 Taunt. 346.

- Helli, Hasan (1998). *Nahayat'ol Ahkam Fi Marefato'l Ahkam*, Vol. 2, Qom: Mo'asse Alo'l Beit. [In Arabic]
- Helli, Mohammad (1989). *A'saraere'l Havi le Tahrire'l Fatavi*, 2nded. Vol. 2, Qom: Daftar Intesharat Islami. [In Arabic]
- Hirschberge, Elyahu (1979). Depreciation of the Value of Money after Payment Date: Problems and Solutions, *Chitty's Law Journal*, Vol. 27, No. 4, 128-129.
- Howard, Micheal; Knott, John; Kimbell. John (2015). *Foreign Currency, Claims, Judgement and Damages*, 6thed. Oxford: Routledge.
- Jafari Khosroabadi, Nasrollah (2015). The General Theory of Debt in Islamic Law and its Comparison with Western Law, *Comparative Studies on Islamic and Western Law*, Vol. 2, No. 4, 1-18. [In Persian]
- Jafari Langroudi (2017). *Property Law*, 7thed. Tehran: Ganj E Danesh. [In Persian]
- Jamaledin Zanjani, Mahmud, Shirazi, Mohammad Javad (2016). The Nature of Undertaking in Law of Iran and Shia Jurisprudence, Vol. 2, No. 2, 33-58. [In Persian]
- Jamaledin Zanjani, Mahmoud, Shirazi, Mohammadjavad (2016). The Nature of Undertaking in Law of Iran and Shiite Jurisprudence, *Govah Legal Education*, Vol. 2, No. 2, 33-58. [In Persian]
- Johnson v. Agnew, 2 WLR 487-499 (1979).
- Karimi, Abbas; Javaherkalam, Mohammad Hadi (2020). Analysis of Judicial Precedent of Supreme Court No. 733; Emphasizing the Nature of Money and the distinction of depreciation, *Delayed Compensation and Damage Caused by Rising Prices*, *Encyclopedia of Economic Law Journal*, Vol. 27, No. 17, 1-24. [In Persian]
- Katouzian, Naser (2015). *Civil Liability, Extra Contractual Obligations, Specific Torts*, 12thed. Vol. 1, Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Kazemi, Mahmoud; Zarei, Ali (2016). Novation in Iranian Law and a Comparative Study of Roman and French Law, *Private Law Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 2, 305-323. [In Persian]
- Keynes, J. M. (1930). *A Treatise on Money*, London: Macmillan.
- Khamenei, Seyyed Ali (2003). *Ajvebato'l Istifta'at*, Qom: Supreme leader of-fice. [In Persian]
- Shahidi, Mehdi (2012). *Civil Law, Effects of Contracts and Obligations*, 5thed. Vol. 3, Tehran: Majd Pub. [In Persian]
- Shirazi, Seyyed Mohammad (1992). *Al'Qavaed Al'feqhie*, 1sted. Beirut: Mo'asse Imam Reza. [In Arabic]
- Shirazi, Seyyed Mohammad (No-date). *Isal'ol Talib Ila'l Makasib*, Vol. 6 & 7, Tehran: Manshoorat A'alami. [In Arabic]

- Koleini, Mihammad (1986). Alkafi, 4thed. Vol. 5, Tehran: Dar'ol Kotobe'l Islamie. [In Arabic]
- Miliangos v. George Frank (Textiles) Ltd. [1976] AC 443 (HL) 25-32.
- Mohammadirad, Morteza; Shafiei Mazandarani, Seyyed Mohammad; Karimi, Nasrin (2020). A Critique of Jurisprudence Theories of the Need or No Need to Compensation for Inflation, Journal of Jurisprudence and Political Studies, Vol. 11, No. 1, 1-23. [In Persian]
- Mohseni, Hasan; Mirshekari, Abbas (2016). Study of Late Payment Damages of Debt Resulting from Civil Liability with Emphasis on Case Law, Private Law Studies Quarterly, Vol. 46, No. 1, 139-151. [In Persian]
- Moosavian, Seyyed Abbas (2006). A Glance at Various Solutions to the Problem of Late Payment in Free-interest Banking, Islamic Law, Vol. 2, No. 8, 105-124. [In Persian]
- Multiservice Book-binding v. Marden [1979] Ch 84.
- Nain, Aditya, Jung, P. G. (2020). Understanding Money, Philosophical Framework of Monetary Value, New York: Routledge.
- Naqdi, Yazdan; Motallebi, Masoume (2105). Estimation and Comparison of Devaluation of Monetary Bank Deposits, Ranand Journal, No. 69, 15-42. [In Persian]
- Najafi, Mohammadhasan (1993). Jvahero'l Kalam Fi Sharhe Al'sharae'el Islam, 7thed. Vil. 24, Beirut: Dar Ihya Torath Arabi. [In Arabic]
- Nematol'lahi, Isma'el (2012). Dhimma and Uhda in Shia Jurisprudence, Journal of Fiqh and Osul, Vol. 44, No. 3, 155-176. [In Persian]
- Picket v. British Rail Engineering Ltd, (1980), Ac 136, (HL).
- Proctor, Charls (2020). Goode on Payment Obligation in Commercial and Financial Transactions, 2nded. London: Sweet & Maxwell.
- Proctor, Charls (2012). Mann on the Legal Aspect of Monney, 7thed. Oxford: Oxford University Press.
- Qamami, Majid (2022). Economic Equilibrium, Key to Continuity of Contract, Theory of Supervening Disproportionality of Values Revisited, Tehran: Sahami Inteshar. [In Persian]
- White, Andrew Dickson (2022). Inflation and Ethics, Translators: Dibaj, Seyyed Hasan, 4thed. Tehran: Intesharat Donyaye iqtesad. [In Persian]
- Yazdi, Seid Mohammad Kazam (1993). Takmele Orvat'ol Vothqa, Vil. 2, Qom: KetabForoushi Davari. [In Arabic]
- Yousefi, Ahmadali (2004). Methods of Compensation of Basic Inflations in Iran's Economics (Using Regular and Exclusive Average), Economic Journal, Vol. 4, No. 13, 135-153. [In Persian]

Yousefi, Ahmadali (2001). Historical Analysis of Inflation and Debasement, Islamic Economic Journal, Vol. 1, No. 2, 103-129. [In Persian]

Woodhouse AC Israel Cocoa Ltd SA v. Nigeria Produce Marketing Co Ltd. 1 ALLER 665 – 1971.

